

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 13 • sayı / issue: 1 • bahar / spring 2013

Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münâsebet

Ferruh Kahraman

Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
ferruhkahraman@hotmail.com

Öz

Besmele, tefsir ilminde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Müfessirler, Neml sûresinde geçen besmelenin bir âyet olduğu konusunda hem fikir iken sûrelerin başında bulunan besmelelerin âyetten olup olmadığı konusunda ise ihtilâf halindedirler. Bu bağlamda müfessirlerin ihtilâfa düştüğü başka bir konu da Fâtiha'nın başında yer alan ilk besmele-nin diğerlerinden farklı olarak âyet sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Her şeye rağmen bu besmeleyle bir âyet gibi numara konulmuştur. Besmele ile Fâtiha'nın kendine has özellikleri dikkate alınarak aralarındaki münâsebet bu çalışmada ele alınmaya çalışılmıştır. Aralarındaki münâsebet daha iyi anlaşılın diye önce münâsebet ilmine değinilmiştir. Sonra makalenin konusu olan besmele ile Fâtiha arasındaki münâsebet işlenmiş, aralarında nazım, fasıla, kelime ve mânâ ilişkilerinin olduğu ve Fâtiha'nın besmelenin bir açıklaması olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Besmele, Fâtiha, münâsebet, anlam, tefsir

The Relationship between the Basmalah and al-Fatiha

The Basmalah (In the name of God, All-Merciful, the All-Compassionate), has been one of the most widely debated issues in the science of exegesis. While commentators agree that the basmalah is a verse from the Qur'an, they are in disagreement on whether its appearance at the beginning of every chapter is an independent verse. Another issue of controversy among the commentators is whether the first Basmalah in the beginning of al-Fatiha is a verse independent of all other basmalahs. In spite of this, the Basmalah at the beginning of Sura Fatiha has been given a number, indicating that it is a verse on its own. Taking into consideration its own unique features, the relationship between the Basmalah and the Opening Chapter (Al-Fatiha) has been considered in this study. To better understand the nature of the relationship between the two we first have addressed the science of Munasabah (The eligibility between verses and surah) and then examined into the nature of the relationship between the two in detail. It is concluded that the Opening Chapter can be considered as the explanation of the Basmalah, as they are correlated with each other in terms of their respective words and meanings.

Key Words: The Basmalah, The Opening (Al-Fatiha), Munasabah (The eligibility between verses and surah), Meaning, The exegesis

Atıf

Ferruh Kahraman, Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münâsebet,
Marife, Bahar 2013, ss. 53-66

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in ana gayeleri itikâd, ibâdet ve hayat olmak üzere başlıca üç esasa dayanır.¹ İtikâd, dinde inanılması gereken özelliklerdir. İtikâd, ulûhiyet, nübüvvet ve âhirete iman şeklinde özetlenebilir. İbâdet, bir mümin tarafından yapılması gereken tüm amelleri kapsar. Hayat ise, yüce Allah'ın Kur'ân'da ifade ettiği bütün hükümlerin fert, aile ve toplumda içselleştirilip davranışa dönüştürülmesidir. Bu üç özellik Kur'ân'ın genel muhtevası olduğu gibi her sûrenin hatta besmeleinin de ana konusudur.

Kur'ân'ı okumaya besmele ile başlanmaktadır. Bundan dolayı mushafalara Fâtiha'dan önce besmele yazılmıştır. Ayrıca Tevbe sûresi hariç bütün sûreler besmele ile başlamaktadır. Ulemânın çoğunluğu her bismelenin müstakil birer âyet olduğunu kabul etmezken; bismelenin bir âyet olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu çalışmada besmele Kur'ân'dan bir âyet midir değil midir, hepsi bir mi yoksa farklı âyetler midir, tartışmalarına girilmeksizin sadece Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha ile besmele arasındaki ilişki ele alınmıştır.

A. Münâsebetü'l-Kur'ân

Kur'ân ilimlerinden Münâsebetü'l-Kur'ân, âyetler arasındaki ahenk ve ilişkileri ele alan bir ilimdir. Bir de mutlak tenâsüp ya da münâsebet ilmi vardır ki bu Münâsebetü'l-Kur'ân'dan daha geniş bir anlama sahiptir. Tenâsüp ilmi, kelime ve cümlelerin dizilişindeki uyum ve uygunluğu gösterirken; Münâsebetü'l-Kur'ân, sadece âyetler ve sûreler arasındaki uygunluk ve insicamı ortaya koyup âyetleri bunlar ışığında açıklamaktadır. Buna göre tenâsüp ya da münâsebet ilminin, Münâsebetü'l-Kur'ân ilminden daha genel olduğu söylenebilir.² İslâmî ilimlerde bu kavramların birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir. Ancak bu makalenin konusu tefsîr olduğu için mutlak mânâdaki münâsebet ilmi değil de sadece Münâsebetü'l-Kur'ân ele alınacaktır.

1. Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi'nin Mânâsı

Münâsebetü'l-Kur'ân; münâsebet ve Kur'ân kelimelerinden oluşan bir izafet terkididir. Münâsebet, “nesep” kökünden türetilmiştir. “Nesep” lügatlerde “soy, sop, ve akrabalık” anlamlarına gelir.³ Bununla bağlantılı olarak münâsebet, lügatlerde başlıca “yakınlık, benzerlik, uygunluk”⁴ “irtibat” veya “alaka” anlamlarına gelmektedir.⁵

Terim olarak ise münâsebet, kelimeyle cümleler arasında veya anlatılan olaylar arasındaki mantıklı bir irtibat ve ilişkidir.⁶ Buradaki mantıklı ifadesi çok

¹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 17-19.

² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 5; Tuncer, *Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, s. 23.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 755.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 755; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 61; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 631; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 88; Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, s. 7.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 755; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 61; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 631; Yıldız, *Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, *AÜİFD*, yıl. 1986/1, S. 7, s. 59.

⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 66-67; Tuncer, *Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, s. 24.

önemlidir. Çünkü münâsebet doğrudan akılla irtibatlandırılmış ve onun her zaman akıl tarafından makul karşılanması istenmiştir.⁷ Münâsebet ilmi, daha çok kelime veya cümleler arasındaki anlam benzerliğini, aralarındaki bağlantı ve uygunluğu; Münâsebetü'l-Kur'ân da âyet ve sûreler arasındaki irtibatı ve aralarındaki mânâ bütünlüğünü ele almaktadır.⁸ Tenasübün siyâk ve sibâkla da yakın ilişkisi vardır. Siyâk ve sibâk “sözde baş ve son arasındaki uygunluk, tutarlılık; sözün gelişi ve sözün başıyla sonundaki ifadeden ortaya çıkan mânâdır”.⁹ Münâsebet, tenâsüp, siyâk ve sibâk zaman zaman birbirin yerine kullanılsa da siyâk ve sibâk'ın münâsebet veya tenâsübün iki temel ögesi olduğu unutulmamalıdır.¹⁰

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebetin de birtakım özellikleri vardır. Bunlar âyet içi münâsebet, âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet, âyetler arası münâsebet, sûreler arası münâsebet, sûre ile ismi arasındaki münâsebet, sûrenin baş tarafı ile sonu arasındaki münâsebet, peşpeşe olan sûreler arasındaki münâsebet, peşpeşe olmayan sûreler arasındaki münâsebet ve sûrenin başı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebet olmak üzere değişik başlıklar altında incelenebilir.¹¹

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebette Kur'ân'ın i'câzı gizlidir. Kur'ân'da âyetler, çeşitli yönlerden birbirini tefsir eder. Bir âyette mücmel veya mutlak bırakılan bir konu başka bir âyetle tahsîs veya takyîd edilerek açıklanır. Bu durum Kur'ân'ın i'câz ve uslûbunun bir özelliğidir. Bundan dolayı Zemahşerî (ö. 538/1143), Râzî (ö. 606/1210), Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ve Bikâî (ö. 885/1480) gibi müfessirler, âyetler arasındaki irtibatı, Kur'ân'ın bu özelliğini dikkate alarak göstermeye çalışmışlardır.¹² Kur'ân'ın âyetlerinde olduğu gibi sûreleri arasında da irtibat ve bağlantı vardır. Çünkü sûreler, âyetlerden oluşmaktadır.

2. Münâsebetü'l-Kur'ân İlmi'nin Tarihi Seyri

Kur'ân'da âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna, ilk defa Ebû Bekir en-Nisâbü'rî (324/936) değinmiştir.¹³ Nisâbü'rî âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti çok önem vermiş kendisine Kur'ân hakkında sorulan soruların pek çoğunu âyet ve sûreler arasındaki irtibatı gözeterek açıklamıştır.¹⁴ Onun bu tarzı kendi döneminde ve daha sonraki dönemlerde hoş karşılanmayıp tenkit edilse de¹⁵ ilerleyen asırlarda Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148)¹⁶ ve Zemahşerî tarafından bu metot benimsenmiştir. Kur'ân'ın i'câz ve belağatına ağırlık veren Zemahşerî, bazı âyetlerin diğer âyetlerle anlam ilişkisine tefsirinde yer vererek, bu konudaki görüşlerini beyan etmiştir.¹⁷

⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 61.

⁸ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 254.

⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1169.

¹⁰ Tuncer, *Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, s. 25.

¹¹ Tuncer, *Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, s. 34.

¹² Yıldız, “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet”, s. 64.

¹³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 62.

¹⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 630.

¹⁵ Yıldız, “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet”, s. 61.

¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 630.

¹⁷ Yıldız, “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet”, s. 61.

Bununla birlikte âyet ve sûreler arasındaki münâsebet ilmine önem veren başka bir müfessir de Fahrüddin er-Râzî'dir.¹⁸ Ona göre, Kur'ân'ın tamamı tek bir âyet veya bir sûre gibidir, çünkü onun cüzleri birbirleriyle irtibatlıdır.¹⁹ Kur'ân'ın tümü birbirleriyle ilişkili ve bağlantılı olduğundan dolayı tek bir söz hükmündedir.²⁰ Râzî, âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti ayrı bir önem vermiş, tefsîrini Kur'ân'ın insicam ve irtibatını gözetererek yapmıştır.²¹ Bundan dolayı tefsîrinde âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti önem veren müfessirlerin ilklerinden kabul edilmiştir.²² Yine Râzî, "Kur'ân'ın ifade güzelliklerinin çoğu, tertip, irtibat ve münâsebetlere havale edilmiştir, orada görülür" diyerek münâsebet ilmine verdiği önemi ortaya koymaktadır.²³

Râzî'den sonra âyet ve sûreler arasındaki münâsebeti *Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyi ve's-Süver* adlı tefsirinde geniş ve detaylı bir şekilde Burhânüddîn İbrahim b. Ömer el-Bikâî işlemiştir. Tefsîrinde münâsebetü'l-Kur'ân'a genişçe yer veren el-Bikâî, tefsîr külliyatı içerisinde Kur'ân'ın irtibat ve insicamını geniş bir şekilde ele alan önemli bir müfessirdir.²⁴

Tefsîrlerin dışında Münâsebetü'l-Kur'ân konusundaki ilk müstakil çalışma ise, Endülüs ulemasından, Ebû Hayyân'ın hocası Ebû Cafer b. Zübeyr (ö. 708/1309)'in *el-Burhân fi Münâsebeti Tertîbi Süveri'l-Kur'ân* adlı eseridir.²⁵ Bundan sonra Ebû Hayyân ve Adûduddîn el-Îcî (ö. 755/1355) gelmektedir.²⁶ Bu konuda önemli eserlerden biri de Celaleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) "*Esrâru't-Tenzîl*"idir.²⁷

Makalede besmele ile Fâtiha arasındaki münâsebet yani bir âyetle bir sûre arasındaki münâsebet incelenmektedir. Zemahşerî, Râzî, Ebû Hayyân ve Bikâî gibi müfessirlerin metotları dikkate alınarak besmele ile Fâtiha arasındaki münâsebet ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu makalede besmele ile Fâtiha arasındaki münâsebet değişik açılardan ele alınacak, daha sonra da dinin temel unsurları olan itikâd, ibâdet ve hayat açısından değerlendirilecektir.

B. Besmele ile Fâtiha ve Aralarındaki Münâsebet

1. Besmele ile Fâtiha

"Besmele" veya "Tesmiye", {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} 'i (*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın İsmiyle*)²⁸ yazmak ve okumak anlamına gelen "besmele" fiilinden bir masdar

¹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 630.

¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXII, 281, 282.

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI, 404.

²¹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 256.

²² Suyûtî, *el-İtkân*, s. 630-631.

²³ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 62; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 631; Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine*, s. 95.

²⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 630.

²⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 61; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 630-631

²⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 257.

²⁷ Yıldız, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münasebet", s. 62.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 65.

ya da menhû²⁹ bir kelimedir. Eûzü-besmele istiaze ile besmelenin ortak adıdır. İslâmiyette olduğu gibi diğer dinlerde de bir işe başlarken ilk olarak söylenen bazı sözler vardır. Hindular genelde bir işe başlarken “om”; Yahûdiler “bâ-şem”; Hıristiyanlar da “baba-oğul-kutsal rûh” veya “İsâ'nın adı”yla derler.³⁰ İslâmiyetten önce de Araplar besmele yerine Bismi'l-Lât ve Bismi'l-uzzâ tabirlerini ya da Bismikallahümme ifadesini kullanırlardı.³¹

Besmele kelimesi zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramıştır. Câhiliyye döneminin etkisiyle İslâm'ın ilk yıllarında da Bismikallahümme/بِسْمِ اللّٰهِ tabirinin kullanıldığı görülmektedir.³² Daha sonra bir müddet Hûd sûresindeki {بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا} âyetinden³³ mülhem بِسْمِ اللّٰهِ ve بِسْمِ اللّٰهِ tabirleri kullanılmış, en son da {إِنَّهُ} {بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا} âyetiyle³⁴ son şeklini almıştır.³⁵ Kur'ân'da iki türlü besmelenin olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi sûre başlarında yazılan besmele, diğeri de Neml sûresinin {إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} âyetinde yer alan besmeledir.³⁶ Besmele bir âyetin bölümü olduğuna göre Kur'ân'dandır ki bunda şüphe yoktur.³⁷ Ancak sûre başlarındaki besmeleler konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bu görüşlerin ilkinde göre sûre başlarındaki besmelelerin herbiri âyettir. Said b. Cübeyr (ö. 94/713), Zührî (ö. 124/742), Atâ (ö. 115/733) ve İbn Mübarek'e (ö. 118/736) göre besmele başında bulunduğu her sûrede bir âyettir. İmam Şafî (204/819) ve müntesipleri bu görüşü benimsemişlerdir. Bu durumda, besmele Fâtiha'nın da yedi âyetinden biridir. En büyük delilleri ise besmelenin Kur'ân'a yazılmış olması ve bu konuda gelen bazı rivâyetlerdir.³⁸ İkinci görüşe göre sûre başlarındaki besmelelerin her biri bir âyet değildir. İmam Mâlik (ö. 93/795) de hakkında şüphe olan bir âyetin Kur'ân'dan olamayacağını söyleyip Medine, Şam ve Basra ekolüyle aynı görüşü paylaşmıştır.³⁹ Hanefîlere göre sûrelerin başlarındaki besmeleler başlı başına birer âyet olup Kur'ân'dandır. Ancak başında buldukları sûrelerin bir parçası olarak değil, sûreleri birbirinden ayırmak ve teberrük etmek için yazılmıştır.⁴⁰

Fâtiha Mekke'de, İslâmiyetin ilk yıllarında nâzil olmuş olup yedi âyettir. Bütün olarak nâzil olan ilk sûredir. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olduğundan “bir yeri veya bir şeyi açan, başlatan” mânâsında kendisine el-Fâtiha ismi verilmiştir. Bunun dışında daha pek çok ismi vardır. Meselâ, namazlarda okunmasının vacip/farz olu-

²⁹ Menhût yontulmuş anlamlarına gelmekle beraber edebî sanatlarda bir kelimenin orijinalini bozarak kısaltılmış şeklidir.

³⁰ Yıldırım, “Besmele” *DİA*, V, 529.

³¹ Aydemir, “Besemele”, *Diyanet İlmî Dergi*, yıl. 1971/2, S. 106-107, s. 82, 83; Yıldırım, “Besmele” *DİA*, V, 530; Şen, “İstiaze ve Besmele”, *Diyanet İlmî Dergi*, XL, (2004), S. 1, s. 98.

³² Derman-Uzun, “Besmele-Hat” *DİA*, V, 533.

³³ Hûd 11/41. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 17.

³⁴ Neml 27/30.

³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 130; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 92.

³⁶ Neml 27/30.

³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 36.

³⁸ Şafî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 63. Bk. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 7.

³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 11; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 92. Bk. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 7-8.

⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 7-8.

şundan dolayı ona Sûretu's-salât, Yüce Allah'ın arşının altındaki hazineden indirilip yüksek hakikatlere işaret ettiğiinden Kenz; başlı başına dinî anlatmada yeterli olduğundan Vâfiye, Kâfiye; bütün Kur'ân'ın esası, kökü, aslı durumunda olduğundan el-Esas ve Ümmu'l-Kitab ismi verilmiştir.⁴¹ Bu sûre gerçekten Kur'ân-ı Kerîm'in bereketli bir hülâsası ve İslâm ibâdetinin esasıdır. Fâtiha'nın metni ve kısaca meali şu şekildedir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2) الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (3) مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ (4) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (5) اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (6) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (7)

2. Hamd o âlemlerin Rabbi (nedir),⁴²

3. O Rahmân ve Rahîm (dir),

4. O, din gününün mâliki Allah'tır.

5. Ancak sana ederiz kulluğu, ibâdeti ve ancak senden dileriz yardımı, inâyeti. (Yâ Rab!)

6. Hidâyete eyle bizi doğru yola,

7. O kendilerine nimet verdiğiin mutlu kimselerin yoluna; o gazaba uğramışların ve o sapmışların yoluna değıil.⁴³

2. Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münâsebet

Besmelenin mushaflarda Fâtiha'nın ilk âyeti olarak yazılmasından dolayı genel olarak mezkûr sûreyle ilişkisinin olduğu bellidir. Fâtiha'ya besmele ile başlanmasından diğer işlerde olduğu gibi besmele ile Fatiha okuyorum, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" hamd ediyorum ve Kur'ân'a başlıyorum anlamları çıkar.⁴⁴ Bismelenin Fâtiha'yla pek çok anlam ilişkisi vardır. Bunlardan ilki siyâk-sibâk ilişkisi; ikincisi nazım ve fâsıla (âyet sonu) ilişkisi; üçüncüsü de Fâtiha'nın bismelenin açıklaması şeklindeki mânâ ilişkileridir.

2.1. Siyâk-Sibâk İlişkisi

Besmele ile Fâtiha arasında siyâk-sibâk ilişkisinin olduğu görülür. Siyâk sözün kendi parçalarının kendisiyle ve kendisinden sonraki kelimelerle; sibâk da, sözün kendinden önceki kelimelerle ilişkisi ve uyumudur.⁴⁵

Yüce Allah, besmelede kendisini rahmân ve rahîmiyetiyle tanıtır. Böyle bir zata karşı kullar nasıl mukâbelede bulunmalıdır? Bunun cevabı ise Fatiha'nın ilk âyeti olan {الْحَمْدُ لِلَّهِ} "el-Hamdülillâh"la açıklanmaktadır. Allah'ı hamdle, rahmetiyle varlığı kuşatan Allah'a hamd ve senâ edilir. Diğer yandan besmeledeki rahmetin çekiciliğine karşılık bir teşekkür ifadesi olarak "el-Hamdülillâh" denilir.⁴⁶ Dolayısıy-

⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 11.

⁴² Fâtiha sûresinin ilk âyeti Mushaflarda besmele olarak kabul edildiği için biz de öyle kabul ettik.

⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 65.

⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 67.

⁴⁵ Bk. Ünver, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâk'ın Rolü*, s. 194.

⁴⁶ Bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 21.

la besmeledeki rahmet, Fâtiha'da hamd olarak açığa çıkar. Bu ise besmele ile Fâtiha arasındaki tam bir bağlantının varlığına işaret eder.⁴⁷

2.2. Nazım ve Fâsıla İlişkisi

Besmele, gerçek ve itibarî olarak yedi kelimededen oluşur. Bunlardan dört tanesi başlı başına bir kelime olup üçü Allah'ın ismidir. Bu terkinin tamamı ise bir kısmı zikredilen bir kısmı da siyâktan anlaşılabilir ve gizli bulunan iki taraf ile bir bağlaçtan ب 'bâ' edatı yani müteallik (bağlantısı olan), müteallak (kendisine bağlanan) ve aralarındaki ilişkiyle üç kısımdan oluşan tam bir sözdür. Yani, "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" anlamlarına gelen besmelenin kelime sayısı {بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} {بِسْمِ اللّٰهِ} dört gibi görülse de aslında yedidir. Çünkü بِسْمِ 'nin ب 'si ile الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ 'in tarif edatları da eklenince toplam yedi olmaktadır. Arapça'da edatlar, bir kelime olarak kabul edilmemekle birlikte ب 'bâ' hem kendisi bir kelimedir hem de hazf olunmuş taalluk ettiği bir fiil ile fâilini bildiren üç kelime hükmündedir. Bundan dolayı بِسْمِ , ب ile بِسْمِ 'nin birleşiminden oluşmuştur.⁴⁸ Buna karşılık Fâtiha'da, yedi âyet, başlı başına dört söz ve üç vakf (durak)la birleşen tam bir söz düzenindedir. Bu üç duraktan birincisi, üç âyetle bir cümle olarak ilk tarafı, ikincisi bir tevhîd âyeti olarak ortada bağlama ilişkisi, üçüncüsü yine üç âyetle son kısmını meydana getirmektedir. Besmele bir tamlama, iki sıfat bağı ve başında bir bağlantı harfiyle sonunda tevhîdi içeren bir mânâ verir. Besmelenin başında hasrı ifade eden câr ve mecrûr'un takdimi, tevhîde imâdır. Fâtiha'nın yedi âyetinin fâsıla harflerini "mim" ve "nûn" oluştururken besmelenin fasılasını da yine "mim" oluşturmaktadır.

2.3. Mânâ İlişkisi

Fâtiha'da besmele açıklanır ve mânâları daha da belirginleşir. Örnek vermek gerekirse, Fâtiha, Kur'ân-ı Kerîm'in başlıca ana gayeleri olan *itikâd*, (*tevhîd*, *nübüvvet* ve *âhirete iman*) *ibâdet* ve *hayat* konularını ele alır. Bu üç özellik Fâtiha'da genel hatlarıyla açık bir şekilde, besmelede de remzen anlatılır. Besmelede, câr ve mecrûr'a müteallak olan fiiller, besmeleden sonra takdir edilir ki; hasrı ifade sayesinde ihlâs ve tevhîd tezannüm etsin. Yüce Allah, besmelede önce ismini zikretmiş {بِسْمِ اللّٰهِ}, sonra da {الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} ifadesiyle tecellilerini, sıfatlarını anlatmıştır. Fâtiha'da da önce {الْحَمْدُ لِلّٰهِ} sonra da {رَبِّ الْعَالَمِیْنَ} {الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} zikredilmiştir. Gerek besmele olsun gerekse Fâtiha'da اَلرَّحْمٰنِ nizam ve adâlete, الرَّحِیْمِ de haşre işaret eder. Bunun yanında Allah lafzı, dostluğa;⁴⁹ rahmân, muhabbete;⁵⁰ rahîm de merhamete⁵¹ işaret eder.⁵²

⁴⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 67.

⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 67.

⁴⁹ Bakara 2/257.

⁵⁰ Meryem 19/96.

⁵¹ Ahzâb 33/43.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 133.

Besmelede Allah'ın adına dayanıp O'nun Rahmân ve Rahîm sıfatlarının tecellilerini isteme olduğu gibi Fâtiha'daki söz akışı ve bu akıştan doğan bir öğretim şekli vardır. Zaten Fâtiha'nın da bir ismi "ta'lim-i mes'ele"dir. Ta'lim-i mes'ele, istemeyi öğretmek mânâlarına gelmektedir. Fâtiha'da istek ve duanın, istemenin şartı, âdâbı ve istenilen şeyler en güzel şekilde öğretilmiştir. İstemenin ilk şartı bilmek, o da Allah'ı bilmektir. İkincisi amel etmek; üçüncüsü de bir şeye ihtiyaç hissetmektir. İstemenin âdâbı ise birincisi hamd, ikincisi ona mahsus olduğunu arz; üçüncüsü de istenilen şeyi seçmektir. İstenen mükemmel bir şey ise nimetin bizzat kendisi değil de o nimeti elde etmede Allah'tan yardım dilemektir. Çünkü bir nime-tin doğru yolunu bulmak onu her zaman bulmak demektir.⁵³

C. Besmele ile Fâtiha Arasındaki Münâsebetin İtikâd, İbâdet ve Hayat Açısından Değerlendirilmesi

1. İtikâdî Açından Değerlendirilmesi

İtikâd, dinde inanılması gereken özelliklerin tamamıdır. Bunlar âmentü'de özetlendiği şekliyle Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kıyâmete ve öldükten sonra dirilmeye inanmaktır.⁵⁴ İtikâd, Kur'ân'ın genel gayesini oluşturduğu için pek çok sûrenin de ana konusudur. Bu durum besmele ile Fâtiha için de geçerlidir.

Besmelede {بِسْمِ اللّٰهِ} "Allah'ın adıyla" ulûhiyete; {الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} "O Rahmân ve Rahîm", terkindeki الرَّحْمٰنِ nizam ve adâlete, bunlar da peygamberler vasıtasıyla sağlandığı için nübüvete; yine rahmet kökünde gelen الرَّحِیْمِ de âhiretin varlığına ve haşre işaret eder.⁵⁵ Âhiretin varlığı da yine peygamberler sayesinde bilinir. Fâtiha'da ise {الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ} "Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allâh'adır"⁵⁶ ulûhiyete, özellikle {الْحَمْدُ لِلّٰهِ} "el-Hamdülillâh"daki ل "lâm"ın ihtisası ifade etmesi tevhîde işaretler. {الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ} "O rahmândır, rahîmdir"⁵⁷ âyeti de besmelede olduğu gibi nübüvete,⁵⁸ {مٰلِكِ یَوْمِ الدِّیْنِ} "Din gününün sahibidir" âyeti ahirete işaret etmektedir.⁵⁹

Kuşeyrî (ö. 465/1072), bütün besmeleleri müstakil bir âyet kabul etmiş ve her birinin ayrı bir mânâ ifade ettiğini söylemiş, her besmeleyi de birbirinden fark-

⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 29.

⁵⁴ Kılavuz, "Akâid" *DİA*, II, 213-214.

⁵⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 53. Bk. Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 14.

⁵⁶ Fâtiha 1/2.

⁵⁷ Fâtiha 1/3.

⁵⁸ Çünkü Nisâ 4/69 âyetinde kendilerine nimet verilenler şöyle açıklanmıştır. "Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın nimetlerine mazhar ettiği nebîler, siddikler, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlar!"

⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 208; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 63.

lı açıklamaya çalışmıştır.⁶⁰ Kuşeyrî Fâtiha'nın başındaki besmeleyi tefsîrinde "bâ" /ب harfine tanzim mânâsı vermiştir. Bu da kâinatta bulunan her şeyin Allah ile olması anlamlarına gelmektedir. Kâinatta var olan her şey onunla vardır, ondan gelmiş ona dönecektir. Onu tek ilâh kabul eden de inkâr eden de Allah'ın izin vermesi sayesinde hayatietini devam ettirir.⁶¹ Kuşeyrî'ye göre besmeledeki lafzatullah'ın "billâh" değil de "bismillâh" olarak zikredilmesi sayesinde hem Allah'ın teberrüken ismi zikredilmiş hem de "bâ" /ب harfinin yemin harfi olmadığı belirtilmiştir.⁶²

Besmelede, "bâ" /ب harfinden sonra isimle beraber lafzatullâh gelmektedir.

İsim bir şeyin zihinde doğmasını sağlayan işaret veya alamettir. Bunun yanında yücelik, nişan ve damga anlamlarına da gelmektedir. İsim, "Vesm" veya "sime" kökünden türetilmiştir. Eğer isim kelimesinin *semüv/yücelik* kökünden geldiği kabul edilirse onu anan kimsenin yüceliklere erdiği kabul edilir. Besmeleyi söyleyen kişinin niyet, gaye ve derecesi yüce olur. Derecenin yükselmesi yani bol sevap ve güzelliklerin kazanılması, yüceliklere erilmesi, sırların aydınlanması, nimetlere sahip olmak anlamına gelir ki kişiyi ağıyara kul köle olmaktan kurtarır. Kelimenin *sime* "damgalama" kökünden geldiği kabul edilirse kişinin Allah'a ibâdetle nişanlanmış olduğu mânâsı çıkar.⁶³ Buna göre ismi anan kimse tüm çeşitleriyle mücâhadeye nişanlanmış; onun himmetiyle müşâhade âlemlerine yükselmiş olur. Zahirî nişanlardan mahrum olan bir kimse batınî yüceliklere ulaşamaz ve böylece zikir ve ibâdetin zevkini tam anlayamaz. Kısaca, *isim* kelimesinin mânâsı, tüm yüceliklere layık olup, ulûhiyet sıfatlarına sahip olan demektir. Buna göre bismillâh terkinin mânâsı, yüce güç ve kuvvetin sahibi ile ona dayanıyorum demektir. Besmelenin başında bulunup hasrı ifade eden câr ve mecrûr'un takdimi de, tevhîdi imâ eder.⁶⁴ Bununla birlikte Yüce Allah'ın besmelede lafzatullahı *Rahmân* ve *Rahîm*'den önce zikretmesi, kulun onun dünyevî rahmeti sayesinde marifete ermesi anlamına da gelmektedir.⁶⁵

Besmeledeki {الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ} "O *Rahmândır, Rahîmdir*" sıfatları Fâtiha'nın ilk âyetiyle bağlantılıdır. *Rahmân* ve *rahîmiyete* karşı kullar, {اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ} "*Bütün hamdler, övgüler âlemlerin Rabbi Allâh'adır*"⁶⁶ mukâbelesinde bulunmalıdır. Besmeledeki müphemlik Fâtiha'da açığa çıkmaktadır. Âyetteki "âlemlerin rabbi" sıfatı, Kur'ân mesajının evrenselliğini, "Rahmân ve Rahîm" sıfatları, Allah'ın kâinatı kuşatan engin ve geniş rahmetini ifade eder. İlk âyetteki "*Bütün hamd, sena ve övgüler*

⁶⁰ Kuşeyrî'nin besmele hakkındaki görüşleri için bk. Kuşeyrî, Abdülkerim, *Letâifü'l-işârât*, (thk. İbrahim Besyûnî), Dâru'l-kitâbî'l-arabî, Kahire 1081; Bunun yanında Kuşeyrî'nin besmele hakkındaki yorumları için son dönem iki makale kaleme alınmıştır. Bk. Bedir, "Kuşeyrî'nin Letâifü'l-işârât adlı Tefsîrinde Besmelenin Yorumu", *HÜFD*, yıl. 2000, S. VI, s. 189-213; Akpınar, "İşârî Tefsîr ve Kuşeyrî'nin Besmele Tefsîri", *Tasavvuf Dergisi*, yıl. III. (2002), S. 9, s. 53-92.

⁶¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 44.

⁶² Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 131.

⁶³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 310.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 133; Nursî, *İşârâtü'l-l'câz*, s. 14.

⁶⁵ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 165.

⁶⁶ Fâtiha 1/2.

Allah'ındır" hükmü genel bir anlam ifade ettiğinden akla "niçin?" sorusunu getirmektedir. Bundan dolayı akli tatmin için, sibâkta olduğu gibi siyâkla da "*Rahmân ve Rahîm*" gibi ilahî sıfatlar hatırlatılmaktadır. Yüce Allah mezkûr sıfatlarının bir tecelisi olarak kâinatı yaratmış, sonra insanı halife kılıp bütün kâinatı onun emrine musahhar kılmıştır. Ancak bu halifelik ve kâinatın insanın emrine verilmesinin getirdiği birtakım görev ve sorumluluklar vardır. Bunun yanında hayat da sadece dünyadan ibâret değildir. Burada ağır bir görev yüklenerek, yeryüzünün halifesi olarak geçici bir süre için görevlendirilen insanın, asıl hayatı ebedî âhiret hayatıdır. İşte Allah âhiretin de tek hükümdarıdır.

Kısaca ifade etmek gerekirse {أَلْحَمْدُ لِلَّهِ} "*el-Hamdülillâh*"daki *lam*'ın ihtisası ifade etmesi ulûhiyete işarettir. Nitekim Âlûsî, {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} {أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} ifadesinin ulûhiyete, اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ifadesinin nübüvve⁶⁷ {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} âyetinin de âhirete işaret ettiğini belirtmiştir.⁶⁸ Üçüncü âyet {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} "*Din gününün, hesap gününün tek hâkimidir*"⁶⁹ cümlesi kıyâmet⁷⁰ haşir, ahiret, hesâp, mîzân, terâzî, Cennet, Cehennem, mükâfat ve cezâlar gibi ahvallerin yegâne sahibinin Allah olduğunu ifade eder.⁷¹ Besmeledeki {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} "*O Rahmân ve Rahîm*", genel olarak lütuf ve keremi eşsiz olan kudret sahibi anlamlarına gelse de⁷² اَلرَّحْمٰنِ nizam ve adâlete, الرَّحِيمِ de âhiretin varlığına ve haşre işaret eder. Öte yandan, Rahmân sıfatı, ezele, Rahîm sıfatı da ebede hamledilir. Yani, varlıklar Allah'ın Rahmân sıfatıyla başlangıçtaki rahmetinden, Rahîm sıfatıyla da sonuçta meydana gelecek olan merhametinden doğan nimetler içerisinde doğup büyürler. Rahmân hem müminlere hem de kâfirlere bakarken rahîm yalnız mü'minlere bakmaktadır.⁷³ Nitekim bir âyette {وَكَانَ} {بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا} "*O, müminlere gerçekten pek merhametlidir*"⁷⁴ buyrulmuştur.⁷⁵

2. İbâdet Açısından Değerlendirilmesi

İbâdet, yapılması gereken amellerin hepsini kapsamaktadır. Bunların başında da imandan sonra namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve gücü yetenlerin hacca gitmesi gelmektedir.

⁶⁷ Çünkü Nisâ 4/69 âyetinde kendilerine nimet verilenler şöyle açıklanmıştır. "*Kim Allah'a ve resulüne itaat ederse işte onlar, Allah'ın nimetlerine mazhar ettiği nebiler, siddikler, şehidler, salih kişilerle beraber olacaklardır. Bunlar ne güzel arkadaşlar!*"

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 208; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 63.

⁶⁹ Fâtiha 1/4.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 23.

⁷¹ Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 209; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 14.

⁷² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 53; Bk. Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 14.

⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 209; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 13.

⁷⁴ Ahzâb 33/43.

⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 19; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 51.

Besmelede ibâdete, “bâ”/ب harf-i ceriyle îmâda bulunulurken; Fâtiha’da, {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} “Yalnız Sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız”⁷⁶ âyetiyle vurgu yapılmıştır.

Besmeledeki “bâ”/ب harf-i cerri dâima bir fiile tealluk eden ve onu fâile bağlayan bir cer edatı olup asıl mânâsı ilsâk/yapıştırma’dır. “bâ”/ب harf-i cerrinin karıştırma, beraberlik, yardım talep etme, isteme, pekiştirme ve yemin gibi pek çok anlamı olsa da tefsîrde ona, daha çok beraberlik, yardım talebi ve isteme anlamları verilmiştir. Dolayısıyla “bâ”/ب harfi kulun yaratıcısından devamlı yardım dileyerek ona bağlı kalışını ifade etmektedir. Kulun da Rabbine bağlılığı ancak ibâdet sayesinde olmaktadır.

Müfessirlerin dediği gibi “bâ”/ب harf-i cerri burada bitiştirme sığınma, beraberlik ve yardım dilemek anlamlarına gelir. Yani “Allah” “rahmân-i rahîm” ismine bir sığınma ve beraberlik hissi verir. Diğer bir tabirle, Allah isminin Rahmân ve Rahîm’le sıfatlanması Allah’ın rahmetinden medet ve yardımı îmâ eder. Muhammed Abduh’a göre, “Bütün milletlerde olduğu gibi Araplarda da bir şahıs kendisinden bahsetmeden bir reis veya bir büyük zatın hesabına diye işe başlar ve böylece “falan adına” demiş olur.”⁷⁷ Bu da bir zat adına hareket edip, ona itaat edip ondan medet umma anlamlarına gelir.

Fâtiha’da ise, dördüncü âyette teabbudî konulara değinilir.⁷⁸ Yani, {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} “Yalnız Sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız”⁷⁹ âyetiyle ibâdete intikal edilir. Özellikle âyetteki {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} “Yalnız Sana ibadet eder” ifadesi namaz, oruç, zekât hac vb. her türlü mâlî ve bedenî ibâdetlerin yanında dinin yüceltilmesi için yapılan bütün gayret ve çabaları da içine alır.⁸⁰ {وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} “Yalnız senden medet umarız” ibaresinde her şeyde ilk önce Allah’a dayanılması gerektiği ve kullukta derinleşme ifade edilmektedir.⁸¹ Burada ilk âyetlerden sonra ibâdete geçilmesi kâinatı ibretle seyreden bir kimsenin aklî delille Rabbini bulacağı anlamına gelir. Çünkü gaib sıgası bir yönüyle uzakta olup bilinmesi gereken varlığa işaret eder. Bir kimse tefekkür ve imanın sonucu olarak Allah’a yaklaşır. Artık gâibten muhatab sîgasına geçer ve “Sen” diye hitap etme makamına yükselir.⁸² “İbadetim, kulluğum, sevgim yalnız Sana’dır Rabbim!” der.

⁷⁶ Fâtiha 1/5.

⁷⁷ Abduh, *Tefsîru'l-menâr*, I, 43.

⁷⁸ Hatta bundan dolayı Fâtiha’nın ilk üç âyetinin Mekkî, diğerlerinin ise Medenî olduğu söylenmiştir. Bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, I, 28.

⁷⁹ Fâtiha 1/5.

⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 23; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, I, 209; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 16; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 64.

⁸¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, I, 209; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 16; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 63-64.

⁸² Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 24.

3. Hayat Açısından Değerlendirilmesi

Hayat, Yüce Allah'ın Kur'an'da ifade ettiği bütün hükümlerin fert, aile ve toplumda içselleştirilip uygulanmasıdır.⁸³ Dinin ilk iki unsuru olan itikâd ve ibâdet, kişi doğrudan Yüce Allah'la teorik ve pratik bağlantı içinde dikey-metafizik bir etkileşim halindedir. Hayat'ın ise itikâd ve ibâdet yoluyla tesis edilmiş olan kul-Rab ilişkisinin dünyevî planda her türlü tutum ve davranışa yansımaları olarak tanımlanır.

Müfessirler, besmelenin başındaki "bâ"/ب'ye bir müteallak aramışlar, bunun da ilk nazil olan {أَفْرَأُ يَا سَمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ} âyetindeki أَفْرَأُ fiili olduğunu kabul etmişlerdir.⁸⁴ Çünkü burada بِسْمِ'den önce أَفْرَأُ fiili zikredilmiş; besmelede de öyle olmalıdır. Bunun dışında besmelenin başında hafzedilmiş fiilin قُلْ "kul" olduğu da ifade edilmiştir.⁸⁵ قُلْ "Kul" kelimesi, mezkûr ve mukadder olarak Kur'an'ın pek çok yerinde bulunmakta, "yâ Muhammed bu cümleyi insanlara öğret" mânâsında gizli bir emir anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla mukadder قُلْ "kul" emri risâlet ve nübüvve işaretidir.⁸⁶ Çünkü resûl olmasaydı tebliğ ve talim de olmazdı. Dolayısıyla dinin teoriden pratiğe dönüştürülmesi gerekir. Bu, besmelenin başına takdir edilen قُلْ "kul" emrinin muhâtabı olan Resûlullah'ı takip etmekle olacaktır.

Fâtiha'da ise beşinci âyet olan {إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} "Bizi doğru yola, Sana doğru varan yola ilet"⁸⁷ talebiyle ibâdetten hayata geçilir. İlk üç âyette itikâd, dördüncü âyetle ibâdet ifade edildikten sonra artık bunların hayata tatbik edilmesi kalmıştır. Bundan dolayıdır ki {الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} ifadesini Hz. Ali (ö.40/661), "Kur'an"; Câbir b. Abdullah (ö.78/697) ve Muhammed b. Hanefiyye, (ö.81/700), "İslâm dini"; İbn Abbâs (ö.68/687), "eğrisi olmayan dosdoru yol olan Allah'ın dini"; Hasan Basrî (ö.130/747) ve Ebu'l-Âliye (ö.90/708) de "Resûlullah, Âl-i beyti ve sahâbîlerin yolu" şeklinde tefsîr ederlerken daha sonraki müfessirler tarafından bu "Kur'an'a uyma, İslâm'ın emirlerini yerine getirme, İslâm milleti, ehl-i sünnet ve'l-cemaat, kulluk yolu, Allah ve Resûlüne itaat" olarak tefsîr edilmiştir.⁸⁸ Bu farklı açıklama ve tefsîrlerden sırat-ı müstakîm'in ifrat ve tefritten uzak itidalli yol olduğu anlaşılmaktadır. Bunu da önceki âyetlerle irtibatlandırmak gerekirse "Bizi, itikâdde, ibâdetle doğru yola; hayat tarzı olarak da bunları içselleştirip hayatımıza tatbik etmeyi nasip eyle olmaktadır".

Altıncı âyet ile kul, Rabbi ile bir akit yapmaktadır. Çünkü kul ilk üç âyetle rabbini bulmuş, dördüncü âyetle ona kul olmanın şerefine ermiştir. Böylece Allah'a

⁸³ Bk. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 19.

⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 51.

⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 18.

⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 51; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 12; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 130; Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, s. 14.

⁸⁷ Fâtiha 1/6.

⁸⁸ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 108-110; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, s. 69; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I, 26,27; Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, I, 39, 40.

ibâdet ve teslimiyet gösteren insana O, dünyada yardım ve hidâyeti, âhirette cenneti vermeyi uhdesine alır. {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} *Nimet ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet, gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil*".⁸⁹ Son âyet doğru yolun ve diğer inhirafi yolların somut, gerçekleşmiş şeklini gösterir, müminin kendilerine nimet verilmiş olan peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve salihlerin yolunda olduklarını ve bu yoldan ayrılmamalarını belirtir. {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} âyetinin Fâtiha'nın kendi içerisinde mâkablileriyle münâsebeti olduğu gibi⁹⁰ besmeledeki {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} "O *Rahmân* ve *Rahîm*'le de alâkası vardır. Çünkü الَّذِينَ ism-i mevsûlünden murat peygamberler, sıddıklar, şehitler, salihler ve âlimlerdir. Çünkü bunlar, Allah'ın rahmet ve merhametinin bir sonucu olarak insanların dünya ve ukbâ saadetleri için gönderilmiştir.⁹¹ Kula düşen görev, bunların yollarından hiç ayrılmamak ve inandıklarını yaşamaktır.

Âyetteki {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} "*Gazaba uğrayanların ve sapkınlarınkine değil*"⁹² olarak Türkçe'ye çevrilmektedir. Bu âyette geçmişe ve tarihe bir atıf yapılarak Allah'ı bulan ve ona kulluk yaptıktan sonra gazaba uğrayan ve dalalete düşenlerden bahsedilmektedir. Bu sebeple ilk üç âyette bahsedilen itikattan, dördüncü âyetteki amelden sonra daima bu yol üzere kalmak istenmektedir. Son âyette de müminler Allah'ın gazabına uğrayanlarla sapkınlığa düşenlerin durumundan ibret almak zorundadır.⁹³ Aynı zamanda geçmiş ümmetlerin örnek alınacak tarafları da vardır. Bunlar, peygamberler ve onların yolundan gidenlerdir. Bazı rivâyetlerde gazaba uğrayanların Yahudiler, sapkınlığa düşenlerin de Hıristiyanlar olduğu ifade edilmiştir.⁹⁴

Sonuç

Besmele ile Fâtiha arasında çok yakın bir münasebet vardır. Besmele Fâtiha'dan bir âyet gibidir. Bundan dolayı bazı ulemâ besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet saymışlardır. Bismillah, Allah'ın adı ile başlar. Allah'ın varlığı kadimdir; eşyanın hakikati ise onun varlığının işareti ve delilidir. Besmelede, Allah'ın rahmetinin değişik tecellileri vardır ve hiçbir varlık ve nesne bu tecellilerin dışında değil, bunun etkisi altındadır. Bundan dolayı her işte olması gerektiği gibi Kur'ân okunurken de besmele çekilir. Fâtiha'ya besmele ile başlanmasının, besmele ile Fâtiha okuyorum, Fâtiha yazıyorum, hamd ediyorum, Kur'ân'a başlıyorum anlamları vardır. İşbu çalışmada besmele ile Fâtiha arasındaki münâsebet işlenmiştir. Çünkü besmeleyle Fâtiha arasındaki münâsebet; diğer sûre başlarındaki besmeleyle söz konusu süreler arasındaki münâsebetten daha da önemlidir. Onun için diğer besmeleler bir âyet olarak kabul edilmezken pek çok mushafta ilk besmele Fâtiha'dan bir âyet gibi görülmüş ve âyet numarası konulmuştur.

⁸⁹ Fâtiha 1/6-7.

⁹⁰ Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, s. 23.

⁹¹ Nursî, *İşâratü'l-İ'câz*, s. 23.

⁹² Fâtiha 1/7.

⁹³ Bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 25, 26; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 209; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, I, 19.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 378; Tirmizî, Ebû İsa, "Tefsîr" 2.

Yapılan araştırmalar neticesinde Fâtihâ'yla besmele arasında pek çok benzerlik ve anlam ilişkisi görülmüştür. Bunlar, nazım ve fâsıla (âyet sonu) ilişkisi, kelimeler arası ilişki ve Fâtiha'nın besmelenin açıklaması şeklindeki mânâ ilişkileridir.

Kaynakça

- Abdüh, Muhammed, (ö. 1905), *Tefsîru'l-menâr/Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm*, Kahire 1336/1922.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (ö. 241/855), Dâru sadr, Beyrut t.s.
- Akpınar, Ali, "İşârî Tefsîr ve Kuşeyrî'nin Besmele Tefsîri", *Tasavvuf Dergisi*, yıl. 3, S. IX, Ankara 2002.
- Aydemir, Abdullah, "Besmele", *Diyanet İlmî Dergi*, S. 106-107, Ankara 1971.
- Bedir, Ahmed, "Kuşeyrî'nin Letâifü'l-işârât adlı Tefsîrinde Besmelenin Yorumu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl. 2000.
- Bikâî, İbrahim b. Ömer, (ö. 885/1480), *Nazmü'd-dürrer*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2009.
- Cessâs, Ebû Bekir, (ö. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık, Beyrut 1985.
- Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, İstanbul 2006.
- Derman, M. Uğur-Uzun, M., "Besmele-Hat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA)*, İstanbul 1992, V, 532-537.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul 2005.
- Elmalılı, Hamdi Yazır (ö. 1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağtım, İstanbul ts.
- Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-ğayb*, Şirketi sahaîyeyi Osmaniyye, y.y. 1307.
- , *Mefâtihu'l-ğayb*, çev. Suat Yıldırım vd. Akçağ Yayınları, Ankara 1988.
- İbn Manzûr, Ebulfadl (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddin (ö. 728/1328), *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, Batanta 1988.
- Kılavuz, Ahmet S., "Akâid" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA)*, İstanbul 1989, II, 212-216.
- Kurtubî, (ö. 571/1272), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1427/2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim (ö. 465/1702), *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî, Kahire 1081.
- Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2009.
- Nursî, Saîd, (ö. 1962), *İşâratü'l-İcâz fi mezanni'l-İcâz*, çev. Abdülmecid Nursî, Sözlür Neş. İstanbul 2005.
- Suyûtî, Celâluddîn, (ö. 911/1505), *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2011.
- , *ed-Dürri'l-mensûr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1993.
- Şafîî, Muhammed b. İdris (ö. 204/820), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Abdülgani, Beyrut h. 1400.
- Şen, Ziya, "İstiâze ve Besmele", *Diyanet İlmî Dergi*, C. XL, S. 1 Ankara 2004.
- Taberî, İbn Cerîr (ö. 310/923), *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, Beyrut h. 1405.
- Tirmizî, Ebû İsâ (ö. 279/892), *Sünen*, thk. Ahmed Mahmud Şakir, İstanbul t.s.
- Tuncer, Faruk, *Kur'ân Sürelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yayınları, İstanbul 2003.
- Ünver, Mustafa, *Kur'ân'ı Anlamada Siyâk'ın Rolü*, Sidre Yay., Ankara 1996.
- Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, V. bs. İstanbul 1996.
- Yıldırım, Suat, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA)*, İstanbul 1992, V, 529-532.
- Yıldız, Sakıb, "Âyet ve Süreler Arasındaki Münasebet", *Atatürk Üni. İlahiyat Fak. D.*, S. 7, Erzurum 1986.
- Yılmaz, Faik, *Âyetler ve Süreler Arasındaki Münasebet*, DİB Yay., Ankara 2005.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.
- Zemahşerî, (ö. 538/1144), *Keşşâf*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2009.
- Zerkeşî, (ö. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, Beyrut 2009.